

ԲԱՐՈՅՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ԺԶ. ՅԱՐԻ 1902

Տարեկան 10 ֆր. սակի — 4 րր.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. սակի — 2 րր. 50 կ.:
Մեկ թիս կարծե 1 ֆր. — 50 կ.:

Թիի 3. ՄԱՐՏ

ՈՒՍՈՒՄՆԵՐՆԵՐ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ՆՆՏՈՆ ՄՈՒՆԵՐՆԵՐ

ե՛ծ հարուած մ'ընդու-
նեցան Դրանսիրուա-
նիոյ ազգայինը. —
արտաքոյ կարգի ար-
կած մ'եկաւ իրենց
գլուխը:

Անտոն Մոյնարեան
Հայաքաղաքի երես-
փոխանը, տէրութեան՝ պատա-
գամաւորաց ժողովին առաջին
քարտուղարներէն մէկը, «Ար-
մէնի», ամսագրութիւն հոգին եւ աջ բազուկը,
խել մը գիտնական ընկերութեանց նախագահ
եւ անդամը — նախորդ ամսոյն վեցին, Բուդա-
պէշաւ քաղաքը վախճանեցաւ:

Վերջին աստիճանի մեծ ցաւով կ'առնուը
գրիչը ձեռուընիս, որ այս երեւելի մարդուն
մահը ծանուցանենք. — մարդու մը՝ որուն բոլոր
կեանքն անգուլ գործունեութիւն մըն էր ու
հասարակաց գործառնութեան նուիրուած:

Հաստմե արժանիք ունեցող անձ մը կորսն-
ցուց՝ յանձին Մոյնարեանի, Հունգարիոյ օրէնա-
դրութիւնը, հունգարական լրագրութիւնը, գիտ-
նական աշխարհն ու բոլոր Դրանսիրուանիոյ՝ բայց
մանաւանդ Հայաքաղաքի ազգայինները:

Իբրեւ լրագրի յօդուածագիր սկսաւ Մոյ-
նարեան իր գործունեութեան ասպարեզը: Եւ
մինչեւ իր մահը հաւատարիմ մնաց անոր մէջ:
— քաղաքային եւ մատենագրական հիմնական
կարողութիւն, ճիշդ գաղափարներ, արագ մտա-
ծութիւն, ժիր գաղափար, արտաքոյ կարգի ազ-
նուական եւ վճիռ ո՞ճ՝ — ասոնք են իր հրա-
պակագրութեան յայտարարները:

Գիտութեան ասպարիզին եւ ի մասնաւորի
պատմութեան ճիւղին մէջ՝ շուտով սկսաւ իր
կարողութիւնն արժեցնել:

Կ'որայս պատգամաւորաց սենեակը յան-
ձին Մոյնարեանի իր ամէնէն գործունեայ անդամը:
— Թեպէտ ինք ղեկը հրապարակաւ շատ քիչ
անգամ ցուցուց, բայց այնչափ աւելի մասնա-
ժողովներուն, քարտուղարական պաշտօնին եւ
ժողովքները վարելուն մէջ երեւելի ըլլաւ:
Այնպէս որ ասոր նկատմամբ երեսփոխանաց՝
սենեակը՝ քիչ ատենի մէջ իրեն արժանի յա-
ւորդ պիտի չկարենայ գտնել:

Հաստ ու շուտ կը գործէր. եւ միշտ կը
գործէր: Կրնանք ըսել թէ իր գործունեութեան
զօհն եղաւ: Եւ ոչ իսկ ան ատեն կրցաւ հանգ-
չիլ, երբ գժեղակ հիւանդութիւն իր ամուսնի
տոկուն կազմուածքին վրայ յարձակեցաւ: —

գործեց՝ մինչև որ գրիչը ձեռքէն ինկաւ, գործեց՝ քանի որ գրուէն իրենն էր:

Սիրելի ու համակրական անձ մըն էր: Ամէն մարդ կը յարգէր ու կը սիրէր զինքը: Թեպէտ ունեցաւ հակառակորդներ, բայց թշնամի՝ ոչ: Թե՛ կարողութեան, թե՛ փութեան հոգութեան ու թե՛ միանգամայն սիրուն բնասորութեան կողմանէ մեծ մարդ մը կորսնցուց ազատամիտ կողմակցութիւնը, տէրութեան պատգամաւորաց ժողովն եւ հունգարական համակրութիւնը: Իսկ Գրանտիլանիա եւ մանաւանդ հոն տեղի աղգայիքը՝ նորէն աղքատացան մեծ կարողութիւն ունեցող բացառուոր գիտնականնով մը, զոր հայ ազգն իրաւամբ իր պարծանքը կը համարէր եւ մատով կը ցուցնէր. — որուն՝ ամէն ատեն բորբոքեալ սիրով կը ծառայէր եւ ամէն ատեն անոր կարօտութիւնները կը հոգար: Հունգարական օրաթերթերն ու շաբաթաթերթերն ատենց բացառուութեան, մեծ ցաւով եւ մեծ գոգասանք կը խօսին Մոյնարեանին վրայ: Magyar-Nemzet (Հունգարական ազգ) լրագիրը — տէրութեան գործին — յաջորդ կերպով կ'ընէ յիշատակ Մոյնարեանին վրայ:

“Հունգարական քաղաքական կենաց մէկ մեծ կարողութիւն եւ ամէն նկատմամբ համակրութիւն ունեցող անձ մը՝ փակեց աշուրները մշտնջենապէս: — Անտոն Մոյնարեան, Հայաքալքի չըջնալիս երեսփոխանը՝ պատգամաւորաց սենեկին 18 տարիէ ի վեր քարտուղարը՝ երէկ առտուն, սրտի ցաւագին հիւանդութենէ մ'ետեւ վախճանեցաւ:

Հատ քիչ մարդ կրնայ ցուցնել պատգամաւորաց սենեակն՝ որ իրեն պէս, անընդատ ու ջղերն աւարշակող գործունէութիւն արտադրած ըլլայ: — Երկայն տարիներու շրջանին մէջ, սենեակը՝ հազիւ թէ ունեցած է անանկ նիստ մը, ուր որ Մոյնարեան իր սովորեալ տեղը — խնայազատութեան աջ բազկին ծայրը — բռնած ըլլայ: — Կատարեալապէս թափանցած՝ ու զարմանալի կերպով ձանշած էր, իր մեծ ծանրակշիւթիւն ունեցող քարտուղարական պաշտօնին մէջ, խորհրդանոցի կենաց (parlamentarisme) արուեստագիտութեան (Technik) ամէն գաղտնիքներն ու ամենափոքր ծակ ու ծուկ բաները:

Մոյնարեան՝ ճշմարտապէս աջ բազկին էր սենեկին, իրարու յաջորդող խնայազատութեան, որովք՝ երկայն ժամանակ ու ցաւով պիտի յիշեն իրեն հարուստ փորձառութիւնն, արագ գործունէութիւնը, հնարագէտ միտքը, — շու-

տով կարգադրելու եւ լմնացնելու կերպը, եւ պայծառ ու վերջի աստիճանի սուր յիշողութիւնը: — Ճանչցան ալ իր գործունէութիւնը սենեկին ամէն կողմակցութիւնները: — Մուլնարեանն էր, որ զբոյր մասուլը՝ սենեկին նիստերուն վրայց յօրինած ընտիր տեղեկութիւններով կը հոգար: Ասկից զատ, միշտ կը գրէր երկու երեք օրական թերթի համար քաղաքական յօդուածներ: — Ատեն մը իբրեւ առանձինն ուսուցիչ, քաղաքային ճառախօսութիւններ կ'ընէր Բուդապէշտի համալսարանին իրաւաբանական ձիւղին մէջ, մինչև որ իր մեծ զբաղմանցը պատճառաւ հարկադրեցաւ աս ճառախօսութիւններուն վերջ տալու: — Հատ բան կորսնցուց՝ քաղաքային կենքը յանձին Մոյնարեանի. բայց աւելի շատ կորսնցուց լրագրութիւնն, որուն համար հիմնեց թղթակաւորաց ամենագեղեցիկ հիմնարկութիւնը:

Հանգուցեալը շատ կանուխ մտաւ քաղաքային կենաց ասպարէզը: Իր չափահասութեան օրը — 24 տարեկան եղած ատեն —, յանձնեց իրեն՝ Վեր ծննդեան քաղաքն՝ առաջին անգամ՝ խորհրդանոցի պատգամաւորութիւնը (mandat): — Արքային շորս շրջանին մէջ առանց ընդհատելու, փրճայն քուէով ընտրուեցաւ պատգամաւոր կերպ հայաքաղքին: ,:

Մոյնարեան ծնու. Սամուշույ վար քաղաքը 1847ին: — Իրաւագիտութեան ասպարէզը մտնելով կայսրավար, ետքէն Բուդապէշտ լմնացուց ուսումները: Վերջինն համալսարանին մէջ վաստակեցաւ իրաւանց եւ պետական գիտութեանց վարդապետական վկայականը: —

Իբրեւ հրապարակագիր, իր գործունէութիւնն արդէն կայսրավար քաղաքն սկսաւ, ուր Magyar-Polgar (Հունգարական քաղաքացի) թերթին, բաւական ժամանակ առաջին գործակիցն էր: 1870էն սկսեալ, Բուդապէշտի մէջ, շատ մը քաղաքական լրագիրներու գործակիցն էր: — 1879ին Magyar-Lapok (Հունգարական թերթեր) քաղաքական օրաթերթին խմբագիրն էր: 1880ին, վրան առաւ Magyarország és Nagy világ (Հունգարիա եւ Մեծ աշխարհ) պատկերազարդ շաբաթաթերթին խմբագրութիւնն ալ:

Ասոյցմէ զատ, շատ սիրով կը զբաղէր պատմական ուսումնասիրութեամբ: Հայաքալքին մեծագործութեան վրայ գրած երկասիրութեամբը, հարիւր ոսկի արժանացաւ: — Իսկ մը երեսուրդ մասնագիրներ՝ հունգարերէնի թարգմանեց:

Հայաքաղաք՝ Մոլնարեանին սգալից մահուան լուրն առնելուն պէս, ընդհանուր ժողով գումարեց։ Ասոր մէջ որոշուեցաւ որ զհանգուցեալն՝ իրբեւ քաղքին սիրելի զաւակը նկատելով՝ իր յատուկ մեռեալը համարի։ Աստի իրեն փառաւոր գերեզմանատեղի մը տալէն զատ, հոգի տանի իր թաղմանը։ — Քաղաքապետին առաջնորդութեամբ՝ պատգամաւորութիւն մը ղեկուեցաւ հանգուցելոյն որբեւարին իր ցաւակցութիւնը յայտնելու համար — որ խնդրեց միանգամայն՝ թէ բարեհաճի ներելու որ հանգուցելոյն մարմինը լքելու Հայաքաղաքը փոխադրուի։ Որբեւարին առաջնորդութիւնն ընդունեցաւ ու հանգուցելոյն մարմինը՝ Քուգապէշտ քաղաքն օրհնուելէն ետեւ՝ երկաթուղով լքելու տարուեցաւ, ու որ ամսոյս 8ին, կէս օրէն յառաջ՝ հասարակաց գերեզմանոցը փոխադրուեցաւ, նախապէս անոր վրայ հանդիսական հայերէն պատմութեամբ մատուցանելէն ետեւ։

*

Թաղման վրայօք՝ յաջորդ տեղեկութիւնները կ'ընդունինք լքելու Հայաքաղաքէն։

Խաչիկ Լուքաշի հայ ժողովրդապետին մահուանէն ետեւ, չտեսնուեցաւ մինչեւ ցայսօր, քաղքին ժողովորդեան վրայօք ընդհանուր կառնկցութիւնն ու ցաւն, այնպէս աչքի զարնող կերպով, ինչպէս Աստուծոյ Մոլնարեանի թողմանն առթիւ։

Երեք օրէ մէկ, սեւ գորշակներ կը ծփան քաղքին ամէն թէ՛ հրապարակական ու թէ՛ մասնաւորաց շէնքերուն վրայ։ Փողոցներուն կանգեղները սեւ քողով ծածկուած են, եւ առտուրէն մինչեւ արեւուն մտնելը՝ քաղքին եկեղեցիներուն զանգակները կը ծանուցանեն մեծ սուգը։

*

Ձանգակներու հնչելու միջոցին, հասաւ Սամոնույի վարին երկաթուղին Հայաքաղաքը՝ Աստուծոյ Մոլնարեանի մարմնովը։ — Մարմինը բերող բեռան կառքին բաժնուելէն ետեւ, խաչիկ Պանոսայի՝ քաղքին բժշկապետը քննեց ու ընդունեցաւ դադարը, քիչ մը ետքը՝ սգոյ կառքին վրայ դրին։ Ասոր վրայ չուն սկսաւ յառաջ շարժիլ, Հազարաւորներու հանող մարդիկներու բաղմութեան պատճառաւ, ու սկզբան հազիւ թէ մարդ կրնար շարժիլ։ Եւ սգոյ կառքի՝ ան ատեն միայն կրցաւ ընթանալ, երբ ոստիկանութեան առաջնորդին փարչութեամբ տակ եղած զինուորը, ոստիկանութեան մարդիկ եւ ընդհանուր մուտքին առջեւ եղած հրապարակն ազատ ըրին։

Չուին սկիզբը կը քալէր՝ հուսկարական թագաւորական զինկին պահանջողներուն մէկ վաշտը՝ իրենց յատուկ դրօշակին տակ։ — Անմիջապէս ասոնց ետեւէն կ'երթար վաճառականաց, խաղախորդաց ու կոչկալարաց ընկերութիւնը, ալ ու ձախ՝ քաղքին վիճակական դատաստանարանին եւ ուղղութեան տեղոյն պաշտօնականները։ — Ետեւութեան միջնադարացին եւ քաղքային դպրոցներուն աշակերտները, — թաղական ատենին առաջնորդները, հարկապահ հանութիւնը, վարդարանի ընկերութիւնը, Ս. Աննայի եղբայրութիւնը, ակմանոցը, արհեստաւորաց ընկերութիւնը, քաղքին պաշտօնատարութիւնը՝ իւրաքանչեւ իրեն առաջնորդին տակ։

Տրուած նշանին, փռող երաժշտաց խումբը բէթովէնին յուղարկաւորութեան խաղաքն (Marsch) սկսաւ հնչեցնել։ — Ահագին բազմութիւնը՝ զգալի գլխուար հրապարակը՝ Հայոց մայր եկեղեցին փութալու սկսաւ։

Սգոյ կառքին ետեւէն կ'երթային հանգուցելոյն որբեւարին, դուստրն ու որդին. բազմութիւն ազգականք, պատգամաւորաց սենեկին անդամները, գաւառին եւ Գրանիդուանից հայ քաղաքներուն ներկայ եղող մեծամեծները։

Չուն իննուկէսին Հայոց եկեղեցին հասաւ, ուր սկսաւ հանդիսաւոր հոգեհանգիստը։ — Դագաղն՝ եկեղեցւոյն մէջտեղը՝ կանգնուած բարձրաւանդակի մը վրայ տեղաւորուեցաւ։ Աւագ խորանին վրայ պատարագեց Ս. Ղուկաս Պարանան կանոնիկոս առաքելոցը. իսկ մեկալ չորս կողմնական խորաններուն վրայ ուրիշ չորս վարդապետ։ Դագաղին երկու կողմը կեցած էին Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին որբանոցին տասուերկու՝ Ետեւագետին հագած աշակերտները։

Աստուծային պաշտաման լմննալէն ետեւ, սկսաւ չուն շարունակել իր ծամբան զգալի գերեզմանոց։ Թաղման ատեն ամէն խանութ ու կրպակ փակուած մնաց, եւ ամէն տան վրայ անկուած էին սեւ դրօշներն ու նշան քաղքային ընդհանուր սուգին։ — Դագաղը կը տանէին, փոխն ի փոխն, քաղքին առաջին կարգի քաղաքացիները։

Չուն՝ տասուերկուքէն քիչ մը յառաջ հասաւ գերեզմանոցը. ուր հարկ էր, որ ոստիկանութեան մարդիկը կարգը պահէն, որովհետեւ անհամար բազմութեան եւ կառքերու շատութեանը համար շարժիլն անկարելի եղած էր։ Եկեղեցական արարողութիւնը լմննալէն ետեւ Գրիգոր Ըստփարեան Վարդապետը, տե-

բուժեան միջնագրոցի ուսուցիչը՝ քանի մը քայլ յառաջ անցաւ ու յաջորդ ձառախօսութիւն ըրաւ։

«Թանկագին ու մեծ մեռեալ։ Շիրմիդ առնելը կենած ենք, Հայաքաղթին հասարակութիւնն ու երգումնաւ պատգամաւորութիւնն, որպէս զի քեզմէ հրաժեշտ առնուիք ցլախտեան։ Զայն, զոր կենացդ մէջ, մերը կը համարէիք, հոս բերիք, որպէս զի միեւնոյնը կարենաք բսել մահուընէդ ետեւ ալ։ — Ան մեծ վերքը, զոր մահուանդ դժբախտ լուրը մեր սրտին մէջ տպաւորեց, հաղիւ թէ ժամանակներու անշարժութիւնը պիտի կարենայ բժշկել ու անհետացնել։ Վասն զի ինկաւ մեր գլխուն զարդը, անեղբույցի եղաւ մեր պարծանաց աստղը — մեծ ու անշարժելի անըպտտ մը թողլով իրեն ետեւէն։

Հաղիւ թէ կրնանք հաւատալ, որ դուն կը հանգչիս աս ցուրտ դագաղին մէջ. — հաղիւ թէ կրնանք համոզուիլ, որ բեկաւ այն յաղթանդամ մարմինը, որ այնչափ ծանր աշխատութիւններու գիմարաց։

Եւ սակայն ստոյգ է, եւ դուն ալ մերը չես։ Զկանչեցիր զմահը։ Անգութը՝ գողի պէս դարանի մտաւ, որ քու կենացդ այրական հասակին մէջ վրադ յարձակի, զքեզ կոտորէ ու մեզմէ յախտեանս յափշտակէ։

Ինչո՞ւ համար այսպէս է աս բանս. ու մարդը չէ, որ կը չափի իր ձամբաները։ Եւ ան ատեն պէտք է որ դարձեցնեն, վերջացնեն ամէն գաղափար, ամէն յոյս ու փափագ, երբ նպատակը, երբ երջանիկ հանգիստն, ալ հետեւ չէ։

Միւրեւն մէկ շնչով, անզգայ կ'ըլլայ, կ'ընդարմանայ տերեւն ու դեղնելով կը թափի, որպէս զի սկսի իր վերջնական ապականութիւնը։ — Երբ բնութիւնն սկսաւ իր հոգեվարքն, ան ատեն դուն ալ հասունցար հողին համար։ Զգացիր ցուրտ քամին, որ այնպէս շուտ ընդարմացուց լաւագագածութեամբ վառուած սիրտդ...։

Ուր սկսիմ քու գովասանքներդ, քու բարեխանութիւնդ։ — Պատմեմ տղայութեանդ տարիներուն վշտակութիւնները, այրութեանդ աշխատանքները, քաղաքային նշանաւոր դերերդ, մատենագրական գործունէութիւնդ, այնչափներուն համար եւ այնպէս սիրով ըրած բարեբարութիւններդ...։ Ո՛հ, չէ։ Մեծ ուզեր վշտացնեն խոնարհ սիրտդ, երբ մեռնողնայէս քեզմէ բաժնուիլ քեզի վերջին բարեւս տալ կ'ուզեմ։

Բաց դիքք մէն է քու բոլոր կեանքդ, եւ մենք անոր մէջէն կարդացնիք քու մեծագործու-

թիւններդ։ — Ե՛ւ ծրաւ զքեզ՝ քու գիտութիւնդ, քու սրտիդ աշնուութիւնը, արդարասիրութիւնդ, անկեղծութիւնդ։ Ասոնք էին, քու առաքելութեանդ ամենէն պատուական գոհարները։

Եւ եթէ սեւ շիրմը կը գոցէ ալ քու մտիւրդ. դուն անմահ պիտի մնաս. վասն զի զքեզ առ այն կը հասցնեն քու գործքերդ, զորոնք հնարեց հոգւոյդ մեծութիւնը, բացորոշեց հաստատուն կամբդ, եւ ստեղծեց անբեկանելի եռանդդ։

Բայց ամէն բան լմնցաւ... եւ մենք զքեզ կորսնցուցինք։

Նորսնցուց զքեզ բարի մանուսին մը, զոր գիտցար յարգել, որուն մէջ փնտռեցիր ու գտար ամենէն ազնուական էակն, ու որուն սուգը, ցաւն ու կորուստը՝ անշարժելի է։

Նորսնցուցին զքեզ քու սիրասունչդ զաւկններդ, որոնք երջանկութիւնը չկրցար տեսնել։

Նորսնցուց զքեզ հուճգարական տեղուութեան պատգամաւորաց ժողովն. որուն հաւատարիմ անդամ եւ գործունեայ քարտուղարն էիր երկայն ատեն։

Նորսնցուց զքեզ այս քաղաքն, որուն ամենապատրաստ գործավարն ու զաւակն էիր։

Նորսնցուցինք զքեզ մենք ամէնքս, որ զքեզ այնչափ սիրով եւ այնպէս ճամարտիս սիրեցինք։

Մեծ ձամբայ մը կ'երթաս... ու մենք ի վիճակի չենք զքեզ ետ կենցնելու, երբ աստուածային նախախնամութիւնն զքեզ իրեն կանչեց։ Բայց քեզի համար կը թափէինք մեր արցունքներուն վերջին կաթիլներն ալ — վրայէ վրայ կը դիզէինք մեր սրտերն, որ աննոցմէ քեզի համար բոցավառ պատարագ մատուցանեց Աստուծոյ...։ Եթէ կարենայիր, եթէ գուշակեիր որ նորէն մերը պիտի բլլաս։

Բայց ի գուր։ — Ա՛ս է ան ձամբան ուսկից ետ դառնալ չկայ...։ Ուստի դես... եւ քնացիր երբնակութեանդ անուշ քունը։ — Հոն վարը ցաւ չկայ։ Գնա եւ հանգչէ քու ցաւերեդ. վասն զի պատերազմացար լաւ պատերազմդ — Գնա, եւ տար քեզի հետ, այն ապահով յոյսն, որ մենք զքեզ երբեք պիտի չմոռնանք։

Մեծ ու սիրելի ոգի. համբուժիւնդ զիս ալ կը համարացնէ, եւ չունի խօսք շրթունքս։ — Ուստի հրապարական ողբոյս կու տամ քեզի, կսկծեալ սրտիս այն փափագով թէ, եղի՛ր օրհնեալ մահկանացաւ մոխրոյդ մէջ ալ... եւ հանգի՛ր խաղաղութեամբ»։

Ա. ՓՈԴԱՍ

